

והיו מגדולי ישראל שהחמירו ומנעו אחרים מלציירם או לצלמם (ע' שו"ת שאילת יעבץ ח"א קע – על אביו החכם צבי; שו"ת דברי מלכאל ח"ג נח ועוד).
ואמנם כתבו פוסקים אחרונים שעיקר ההלכה להקל בדבר, ובפרט בחצי גוף או תמונת פרופיל, וכנ"ל (ע' בשו"ת דעת כהן סו; יחזקאל דעת ח"ג סג).
ובשו"ת שבט הלוי (ח"ז קלד, ה) לא הכריע בדבר. וכתב: 'קשה לי להורות בזה, וגם מסופק אני אם מעשה צילום בגדר 'לא תעשון' בדין זה, כיון שהצורה נרשמה מאליה ע"י פעולות הידועות בפורט'.

ואודות תצלום של החמה בשעת שקיעתה וכדומה – כתב בשבט הלוי (שם אות ו), אף שאין ברור אם בצילום יש איסור ד'לא תעשון', מכל מקום איסור שהייה נראה שיש בדבר.
צריך עיון מה טעם לאסור, הלא איסור שהייה בחמה ולבנה מבואר בסוגיא שהוא משום חשד. ולא מיבעיא לשיטת הר"ן שכתב שבזמן הזה שאין עובדים אין שייך חשד, אלא אף לשיטה המובאת ברמ"א (בסעיף ג) שגם כשאין עובדים לה אסור (וכבר תמחו על כך הש"ך והגר"א שם), לכאורה טעמה של שיטה זו שהחשד אינו משום עבודה, אלא חשד שיחשדוהו שעשה את הצורה (וכמו שהזכיר הגר"א), והרי אם נוקטים שבמעשה הצילום אין איסור ד'עשיה', אין שייך חשד בזה.
וכנראה דעתו שכיון שבעבר עבדו לחמה, נאסרה עשייתה בהחלט גם עתה שאין חשד. אך הרי מבואר בגמרא שבאופנים דליכא חשד מותר, וזהו המקור לדברי הר"ן. ועל כן מסתבר יותר שהשיטות האוסרות טעמים משום חשד עשיה (כמוש"כ הגר"א), וכאמור אין זה שייך לפי ההנחה שאין איסור דעשיה בצילום.
ובשו"ת מנחת יצחק (ח"י עב) החמיר עוד לאסור צילום צורת חמה ולבנה אפילו אם לא יפתח מזה תמונה אלא הקרנת הסרט בלבד, שאין חילוק לענין זה בין דבר המתקיים לשאינו מתקיים (ופרט זה כתב מסברא).
ונראה שהחמיר להחשיב את הצילום וההקרנה כעשיה, ולפי דבריו יצא שלשיטות המחמירים בצורת אדם אפילו אינה בולטת (וכמו שכתב הט"ז להחמיר בזה להלכה), אף צילום דמויות אסורה, גם כשאין עושה תמונה. וחומרא זו לא שמענו.

להתלמד – כתב בשו"ת שבט הלוי (ח"ז קלד, ח) שמותר לצייר שמש וירח וכוכבים לילדים כאשר לומדים ענייני בריאת העולם, או כשמציירים חלום יוסף בפרשת וישב, שכל זה בכלל 'להתלמד'.
[ובשו"ת מנחת יצחק (ח"י עב) פקפק בענין 'להתלמד' למעשה. וצ"ע].
ויש דעות הנוקטות שלילדים קטנים מותר לצייר דמות חמה ולבנה, לפי שאין זה ציור ממש. ואין הדבר מוסכם (ע' בספר דברי חכמים יו"ד פ"ה, דעות הגר"פ"ש והגר"ש"א שליט"א).

צורות שאר חיות – אפילו נשר או אריה ושור – דעת רוב ככל הפוסקים שאין איסור בדבר [ודלא כהאור-זרוע. ע' הגהות אשר"י כאן], ורק לעשות ארבע פנים שבמרכבה יחדיו אסור. וע' בזה באריכות ובפרטי השיטות, בשו"ת אגרות משה (יו"ד ח"ב נה).
ומן הטעם הזה כתב שם, אין להחמיר בצורות אריות שעל גבי הפרוכת, כמו שנוהגים הרבה לעשותם. ואף כי יש שמחמירים בזה, אין למחות ביד המקלים – 'ואין להחמיר בזה במקום שלא נהגו החומרא'.
ואילו בשו"ת יחזקאל דעת (ח"ג סב) הרחיב בדבר ומסקנתו לאסור לתלות פרוכות כאלו שמצוירין בהן אריות וכדו'. וגם אם בנו צורת אריות מברונזה וכדומה – צריך להסירם.

דף מד

'לא נתכוין אלא לבודקן כסויות' – יש מי שפרש [דלא כרש"י ותוס']: אכן לא נתקיימה שם מצות

ביעור לגמרי, כי כל כוונתו של משה רבינו היתה להשקותם ולא לבער. ועל פי הדיבור היה זה (תורת חיים. וישב בזה דקדוקים רבים).

וְגַם אֶת מַעֲכָה... כְּדֹתֵי רַב יוֹסֵף... – 'ע' שמואל-ב' י"ד כ"ז ומלכים-א' ט"ו ב' וי' ויבמות לד': א"ל תמר' וכו' (מהגר"א נבנצל שליט"א).

וְאִין אָדָם אוֹסֵר דְּבַר שְׂאִינוּ שְׁלוֹ – ודין תורה הוא זה. אם מהכתוב לאסר אסר על נפשו, אם משום ופסיליהם תשרפון באש – שלהם הוא שאסורים וטעונים שריפה (עפ"י קרית ספר ע"ז ח). ויש שכתב ללמוד זאת מהכתוב גבי הקדש איש כי יקדש את ביתו קדש, שלענין זה יש להשוות איסור להקדש (עפ"י לבוש יו"ד ה, ג; עונג יו"ט פב).

וַיִּקַּח אֶת עֵטֶרֶת מַלְכָּם מֵעַל רָאשׁוֹ... שֶׁכֵּל הָרָאִי לְמַלְכוּת – הוֹלְמָתוֹ, וְכָל שְׂאִינוּ רָאִי לְמַלְכוּת – אֵין הוֹלְמָתוֹ – בשם הרבי מקוצק: תכונת המלכות והשלטון על אחרים – זרה היא לישראל, כי לישראל ראוי האחדות כאיש אחד ולב אחד, ואין שייכת אצלם התנשאות ושררה איש על רעהו. ולכך היו נצרכים לקחת תכונה זו מעמון ומואב. ורק דוד שהיה לו שורש באומות הללו, יכול היה להוציאה מהם ולהביאה לקדושה, ואולם שאול לא נמשכה מלכותו כי היה חסר אצלו כח ההתנשאות, כנאמר (שמואל-א טו): **כִּי יֵרָאִתִּי אֶת הָעָם וְאִשְׁמַע בְּקוֹלָם**. והוא שאמרו חז"ל (יומא כב:) שלא נמשכה מלכות בית שאול לפי שלא היה בו שום דופי – כלומר שהיה שווה ומשתווה עם אחרים, ללא התנשאות עליהם, ולכן לא היתה מלכות הולמתו.

– כאשר יודע האדם שאין לו מעצמו כלום רק הכל מהשי"ת, שזו היא הכרת מלכות שמים, אז נעשה בחינת מרכבה למדת מלכות. וזה ענין הלימת העטרה – שידע דוד שאין לו מעצמו כלום [ומדה זו נקראת 'זאת' – ועל כן דרשוהו מהכתוב **זֹאת הִיְתָה לִי כִּי פָקֵדִיךָ נִצַּרְתִּי**] (עפ"י ישמח ישראל חנוכה נב).

זֶהָ בְּעֵי אֲנוּחִי תְּפִלִּין... – מבואר בגמרא שאי אפשר להניח תפלין על העטרה. ומכאן, שאפילו לדעת הסוברים שבתפלין של ראש אין חציצה פוסלת [ולכך אדם העלול לנזילות מותר לו להניחן על כובע דק שבראשו, כמובא בשו"ע כז, ה], אין להניחן על כובע עב, שאין זו הנחה על הראש במקום שראשו של תינוק רופס (מגן אברהם שם סק"ז. ויסוד הדברים בשו"ת הרשב"א ח"ג רפב), שבכובע עב לא יוכל לכוין אותו מקום (לבושי שרד שם). ואולם יש מוכיחים מכאן שכל חציצה פוסלת בתפלין של ראש כמו בתפלין של יד (ע' תשב"ץ ח"א ל ועוד).

וַיַּעַשׂ לוֹ רֶכֶב וּפָרָשִׁים וְחֲמִשִּׁים אִישׁ רִצִּים לִפְנָיו – מֵאֵי רְבוּתִיָּהוּ? וְהֲלֹא לְאַבְשָׁלוֹם הָיוּ מֵאֲתָיִם אִישׁ (רִיעֵב"ץ) – 'תֵּנָא, כּוֹלֵם נְטוּלִי טְחוּל וְחֻקִּי כְּפוֹת הָרִגְלִים הָיוּ' – והמלה 'וַיַּעַשׂ' מתייחסת גם ל'חמשים איש רצים' דסיפא, שעשאו והתקינם לכך במיוחד [כמו 'ועשתה את צפרניה']. ולכן אין כתיב 'וַיַּעַשׂ לוֹ רֶכֶב וּפָרָשִׁים, וְחֲמִשִּׁים אִישׁ הָיוּ רִצִּים לִפְנָיו' (תורת חיים).

[בתרגום אסתר ח, י מובא על הרצים בסוסים רוכבי הרכש האחשתרנים בני הרמכים – 'דאתנטילו טחוליהון ואתקדרו פסת כף רגליהון'].

(ע"ב) 'שאל פרוקלוס בן פלוספוס את רבן גמליאל בעכו שהיה רוחץ במרחץ של אפרודיטי...'

– הוא אליל של כוכב נוגה, וצורת אותו כוכב עשו שם (פירוש המשנה לרמב"ם).

ובספר דובר צדק (לר"צ הכהן, עמ' 165) כתב בזה דברים עמוקים, בבאור ענין רחיצת רבן גמליאל באותו מקום, וענין 'תשובה גנובה' שהשיבו, וכן באר מה שהיתה עומדת בעכו דוקא, ועוד.

'אין אומרים נעשה מרחץ נוי...' – זהו טעם נוסף, כמו שפרש"י. וכן מבואר מתוך סוגית הגמרא בסמוך. ומה שלא אמר 'דבר אחר' כמו בהמשך, כי שני הטעמים הללו בענין אחד הם (ריטב"א. יצוין שברי"ף הגרסה 'ועוד אין אומרים...').

'את שאינו נוהג בו משום אלוה – מותר' – בשו"ת אגרות משה (יו"ד ח"א סט) נשאל על אספן בולים, האם מותר לו לסחור ולהחזיק בולים שיש עליהם צורת כמרים וצלבים. וכתב להתיר מכמה טעמים. והוסיף טעם להתיר:

'...ויש עוד טעם גדול בסטעמפס (=בולי דואר), שהרי נעשו באופן שמבזין את הצורות, דמלכלכין אותן בהפאצט שרושמין עליו בחותם לפוסלו מלהדביקו עוד הפעם, וגם שמשליכין אותם באשפות אחר שנוטלין משם את המכתבים, ואת שאינו נוהג בו משום אלוה אין לאסור כדאיתא בע"ז דף מ"ד לענין שמותר לרחוץ במרחץ של אפרודיטי. וכמו כן אין לאסור להסתכל מטעם זה.'

[לפי סברא זו שאין איסור להסתכל בצורה כשאין נוהגים בה משום אלוה, לכאורה יש מקום לתרץ קושיית התוס' (ג. ד"ה ה"ג) מה שבח שיבחו לרבי מנחם שלא הסתכל בצורתא דזווא הלא אסור להסתכל בצורות אלילים – שהמטבע אין נוהגים בה מנהג אלוה ונכנסים עמה למרחץ ולבה"כ. ואם כי אין זה מנהג בזיון ממש, כיון שאינה גלויה במקום הטינופת, ולא דמי למרחץ של אפרודיטי ולבולים הנזרקים באשפה, אך הלא מבואר בריטב"א (מב:) שודאי הצורות שעל המטבעות אינם נעבדים, וא"כ י"ל שלכך מדינא אין איסור להסתכל בהם].

'והיכי עביד הכי והאמר רבה בר רב חנה אמר ר' יוחנן: בכל מקום מותר להרהר חוץ מבית המרחץ ומבית הכסא...'

– צריך באור לשם מה הוצרך להביא מר' יוחנן המדבר על הרהור, הלא במשנה עצמה מבואר שאין משיבין במרחץ, והיה יכול להקשות מיניה וביה, כיצד השיבו דבר זה? (וע' במהרש"א ובתורת חיים).

ויש לומר, לפי שלשון סתמית זו: 'אין משיבין במרחץ', אינה בכלל דיבור גמור בדברי תורה, כי אותה לשון יכולה להתפרש בכמה פנים, כגון שאין מן הנימוס להשיב שם או שאין ישוב הדעת וכיו"ב, ועל כן לולא שהיה ההרהור אסור, אפשר היה מותר לומר לשון זו, ורק משום ההרהור יש לאסור דיבור כזה משום הכוונה.

ואולם בלאו הכי לא קשיא מידי, לפי מה שכתב הר"ן (כאן ובפ"ק דשבת, והובא ברמ"א או"ח סו"ס פה) שפסיקת הלכה ללא אמירת הטעם אינה אסורה אלא במקום שההרהור אסור. [וטעם הדבר יתכן על דרך הסברה דלעיל, שאמירת 'אסור' או 'מותר' אינה בכלל דברי תורה כשלעצמם אלא משום הסברה והגיון הלב בשעה שאומר זאת].

והנה משאלת הגמרא מוכח לכאורה שגם הרהור בהלכות בית המרחץ אסור, וכפי שפסק הרמ"א (באו"ח פה, ב. וכפי שכתב הגר"א שם שמקור הדבר מסוגיתנו). ואולם בספר האגור כתב טעם לכך שכניסה למרחץ אינה מהוה הפסק לענין ברכת התורה, מפני שנזוהר שם בהלכות בית המרחץ ומהרהר בדברי תורה השייכים לאותו מקום. והגר"א (מו, י) דחה דבריו מכח סוגיתנו, שגם הרהור בהלכות המרחץ אסור.

ולפי הסברה דלעיל יש מקום ליישב דברי האגור, שלעולם הרהור בהלכות המרחץ מותר אלא שכאן אסור מטעם דיבור, ומה שהביאו את דברי ר' יוחנן, כי לולא שההרהור היה אסור, לא היה דיבורו נחשב לדיבור בדברי-תורה כנ"ל, כי לשון 'אין משיבין במרחץ' מצד עצמו אינו מורה על דברי תורה, ורק ההרהור הוא שמפרש דיבורו לעשותו דברי תורה, ולכן רק משום

שהרהור אסור, נאסר דיבור זה. ולעולם האיסור משום דיבורו, ואינו דומה להרהור בעלמא בהלכות המרחץ שמותר לשיטת האגור.

[דבר חידוש יש בספר 'דברי חכמים' (א, 01) בשם הגר"ח פ' שיינברג שליט"א; חדרי אמבטיה שלנו שאין בהם זיעה מרובה, אין איסור להרהר בתוכם בדברי תורה].

'והאמר רבה בר בר חנה אמר רבי יוחנן: בכל מקום מותר להרהר חוץ מבית המרחץ' – בכל מקום לאתווי מהלך במבואות המטונפות. וסובר רבי יוחנן שמותר להרהר בהם בדברי תורה (פסקי הרי"ד זבחים קב).

דין זה שנוי במחלוקת האמוראים בברכות כד: ורבי יוחנן סובר שם שמותר להניח ידו על פיו כשמהלך במבואות המטונפות ולקרוא קריאת שמע. ואולם להלכה נפסק (באו"ח פה, ב) שבכל מקום טינפת אסור להרהר.

'עבודת כוכבים שיש לה מרחץ או גינה, נהנין מהן שלא בטובה' – מדובר שאין הגינה בכלל 'נוי עבודת כוכבים' וכגון שהיא נמצאת במקום אחר [אלא ששייכת לאלילים, וההכנסות מגיעות אליהם], שאל"כ הלא נויי עכו"ם אסורים בהנאה בכל אופן.

'אמר אביי: גנובתה מהכא, דקאמר ליה אני לא באתי בגבולה... וכי לא בא בגבולה מאי הוי...' – לפירוש זה (וכן לפירוש רבה בר עולא שבסמוך) קראה 'תשובה גנובה' לפי שלא רצה לגלות לו כל מה שמותר לו, וגנב ממנו הדבר (רמב"ן ור"ן).

'אני לא באתי בגבולה היא באה בגבולי... שלא בטובת רבן גמליאל כבטובת אחרים דמי' – ענין 'היא באה בגבולי' שאמר רבן גמליאל, יש לבארו – הלא ודאי יכולים המה לאסור את שלהם בהכניסם ע"ז לתוך בית ששייך להם; –

אלא כפי שבאר הריטב"א (וכ"ה ברש"י), הע"ז לא עמדה בתוך המרחץ אלא בחצר, ולכך אין לאסור כניסה למרחץ כדין בית שיש בו ע"ז, אלא הסיבה לאסור היא מצד מה שנהנה מנכסי ע"ז, שהרי הקצו את המרחץ לע"ז – ועל זה אמר, היות וקדם המרחץ לכל הבא לרחוץ, אין איסור להנות מן המרחץ בגלל שייחודו אחר-כך בשבילה. [וזה כוונת רש"י 'שגזלת את הרבים' – והרי הוא שלהם ויכולים לאסרה? אלא הכוונה שאיסור זה שאינו איסור הנאה ממש משום 'לא ידבק', אלא רק מצד שנהנה מדבר השייך לעבודה זרה, איסור זה אין בכחו לאסור את המרחץ הקיים כבר].

ועוד יש לפרש [כן נראה ממה שהרמב"ם והשו"ע השמיטו זאת], שבאמת טעם זה אינו מתיר להנות בטובה מן המרחץ של ע"ז. אלא רק כאן שבאמת רחץ שלא בטובה, רק היות ורבן גמליאל אדם חשוב וטובה היא להם בכך שהוא רוחץ שם, והיה ראוי לאסור – כלפי איסור זה אמר רבן גמליאל שכיון שהיא באה בגבולי והרי איני מתכוין להנותה, ולרחוץ אני צריך – הרי זה כ'לא אפשר ולא קמיכוין' (ע' פסחים כה) שמותר, ואף על פי שהוא כ'פסיק רישא' שודאי הוא מהנה להם (ולתוס' והרא"ש שם אסור דכמתכוין דמי) – היות ואין איסור רחיצת ר"ג מן התורה, ואף מדרבנן אולי אינו מן הדין אלא מצד מידת חסידות, הועיל טעם זה להתיר כיון שהיא באה בגבולו. [ואין לחוש שמא ילמדו אחרים וירחצו שם בטובה – שהרי באמת מותר לכל אדם משום הטעמים האחרים]. נמצא לפי פירוש זה שהנימוק 'היא באה בגבולי' אינו שייך לדינא לשאר כל אדם, אלא היה זה נימוק לר"ג לבדו, שאין לו להתמיר. ולכך לא כתבו הרמב"ם והשו"ע טעם זה (עפ"י אגרות משה או"ח ח"א מה).